

Феномен утворення Донецько-Криворізької радянської республіки 1918 року

Валерій Солдатенко
доктор істор. наук,
член-кореспондент
НАН України,
гол. наук. співр.
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України,
м. Київ

Трагічні події останніх місяців на Сході України, в Донбасі, не можуть нікого залишити байдужим. Природно, вони постійно обговорюються й по-різному оцінюються. Час від часу в намаганні зрозуміти причини, віднайти історичне коріння сучасних катаклізмів, встановити певні логічні зв'язки між віддаленими у часі, але в чомусь схожими подіями і процесами, “докопатись” до їхніх об'єктивних обґрунтувань, дедалі частіше згадують про Донецько-Криворізьку радянську республіку. Робиться це не лише на, так би мовити, побутовому рівні, де, без будь-яких фактологічних підстав, поширюються уявлення, ніби ідея непростого адміністративно-територіального, державного утворення і перші кроки щодо її реалізації були здійснені анархістом *Нестором Махно*. Але доходить і до публіцистичних виступів і спроб академічних установ запропонувати наукове тлумачення феномена ¹. Нерідко апелюють і до спеціальної монографії ², яка далеко не однодушно оцінюється фахівцями, викликає серйозні критичні заперечення і в політичному сегменті суспільства ³.

З огляду на це видається виправданим ще раз, бодай коротко, звернутися до історії створення ДКР, поставивши в центр уваги факти, документи й спробувати оцінити їх в контексті конкретно-історичного моменту.

Народження Донецько-Криворізької радянської республіки відбувалося в обстановці надскладних революційних процесів.

Для Тимчасового уряду, що успадкував після повалення самодержавства у лютому 1917 р. великодержавні, централістичні підходи царизму в національній політиці, для урядових партій і організацій (кадети, есери, меншовики, Бунд) Україна існувала в основному і навіть виключно як географічне, а не політико-адміністративне, тим більше — державне (бодай — потенційно!) поняття. Відповідною була і реакція Тимчасового уряду на домагання Центральної Ради вибороти для Генерального Секретаріату (органа виконавчої влади автономії, що народжувалась і де-факто визнавалась уже офіційним Петроградом) прерогативи в межах дев'яти губерній: Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської, Херсонської і Таврійської (материкові, північні повіти) ⁴.

“Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні” від 4 серпня 1917 р. повноваження Генерального Секретаріату обмежувались першими п'ятьма з перерахованих губерній. Найрозвинутіші промислові губернії Лівобережжя, а також товарно-землеробські губернії півдня України, як “спірні”, “вилучались” з українських. Одним із аргументів затяжної полеміки навколо цього питання був змішаний склад населення означеної території, в тому числі й Донецько-Криворізької області ⁵.

Центральна Рада, зі свого боку, тривалий час не виявляла належної твердості, послідовності, принципності щодо Донкривбасу, як

органічної частини України. Зустрівши Інструкцію Тимчасового уряду обуренням, після бурхливого обговорення її на засіданнях Малої Ради (президії) і сесії Центральної Ради, документ Тимчасового уряду, а з ним і його позицію щодо Донецького і Криворізького басейнів, було в цілому схвалено⁶.

Після повалення Тимчасового уряду питання “Про злучення українських земель” було порушено і 31 жовтня. Центральна Рада ухвалила постанову: “Поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курицини та Вороніжчини”⁷.

У Третьюому Універсалі Центральної Ради (7 листопада) Харківщина і Катеринославщина уже беззастережно розглядалися як українська територія⁸.

Загальною вадою перерахованих рішень і документів було те, що чіткого розподілу територій, скажімо на повітовою рівні, не передбачалося. До того ж, як у офіційних актах Тимчасового уряду, так і Центральної Ради, жодним чином не згадувалося про можливі розмежування (кордони) на сході України, безпосередньо в зоні Війська Донського. Така незначеність у більшості випадків сприймалася як суперечливість кордонів, що мало бути і слугувало на практиці ґрунтом для проявлення свавільних тенденцій, спроб реалізації суб’єктивних намірів.

Під кінець осені 1917 р. викристалізується й ідея утворення Донецько-Криворізької республіки. Вона детермінувалася позицією більшовиків Лівобережжя. Наполягаючи на відмінності економічного розвитку Донецького і Криворізького басейнів від господарських засад іншої території України, ставилося питання про проблематичність входження Донкривбасу до складу України і необхідності його з’ясування шляхом референдуму. Восени 1917 р., після проголошення Центральною Радою себе вищою владою в

Україні, а всупереч цьому посилювався процес встановлення влади Рад на місцях, особливо в промислових, пролетарських центрах, ідея вичленення Донкривбасу одержала нові імпульси і поступово стала переводитися в практичну площину.

У листопаді 1917 р. більшовики Південно-Західного краю ініціювали скликання Всеукраїнського з’їзду Рад для розв’язання найнагальніших проблем тогочасного життя. Цю ідею підтримали багато місцевих Рад⁹.

Одночасно обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю, який першим став на шлях консолідації сил більшовиків у всеукраїнському масштабі, виступив з ініціативою скликання Всеукраїнського з’їзду більшовицьких організацій, щоб утворити керівний партійний центр більшовиків України. Якби ця ініціатива була підтримана Донецько-Криворізьким обкомом партії і особисто **Ф. Сергєєвим (Артемом)**, як членом ЦК РСДРП(б), то такий центр, очевидно, вдалось би утворити вже в грудні 1917 р. Але цього не сталося. На Обласний (Крайовий) з’їзд РСДРП(б), що відбувся в Києві 3—5 грудня, приїхали делегати від більшовицьких організацій Південно-Західного краю, Південно-Західного фронту, Катеринослава і Єлисаветграда. В той час, коли в Києві засідав Обласний (Крайовий) з’їзд РСДРП(б), в Харкові делегати збиралися на свою окрему обласну партійну конференцію. Проігнорували з’їзд у Києві, конференція визнала за необхідне “скликати в найближчому майбутньому з’їзд партійних організацій Донецько-Криворізького басейну і Південно-Західного краю”, але не для організаційного об’єднання, а лише “з метою вироблення спільного плану агітації і боротьби”¹⁰.

Водночас, керівні працівники Донецько-Криворізької обласної партійної організації зайняли двоїсту позицію щодо Всеукраїнського з’їзду Рад: з одного боку, наряді засідань підтримали ідею скликання

¹ Див., напр.: **Даренський В.** Про факти регіонального державотворення в Україні: феномен Донецько-Криворізької республіки 1918 р. (ДКР) // Альманах. Спецвипуск.—К., 2000.—С. 237—241; **Іваненко В.В., Поплавський О.О.** Утворення Донецько-Криворізької радянської республіки: ілюзія прагматики чи сила риторики // Придніпров’я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наукових праць.—Вип. 3.—Дніпропетровськ, 2006.—С. 171—179; **Удод О.А.** Історіографія Донецько-Криворізької радянської республіки // // Регіональна історія України: Зб. наук. ст.—К., 2007.—С. 221—228; **Голованов В.** Нестор Махно.—М., 2008.—С. 51—52; **Абліцов В.** Донбас: європейська Україна чи азійське дикопілля?—К., 2014.—С. 59—60; Донбас в етнополітичному вимірі.—К., 2014.—С. 62; **Пиріг Р. Я.** Донбас у складі Української гетьманської держави (травень—листопад 1918 року).—К., 2014.—С. 8.

² **Корнилов В.В.** Донецько-Криворізька республіка. Расстрелянная мечта.—Х., 2011.—С. 603 с.

³ Чому Донбас не став державою. Расследование. // “Известия” в Украине.—2011.—14 декабря.

Харченко В. Так хто же все-таки сепаратисти? Полемічне замітки о книзі Володимира Корнилова “Донецько-Криворізька республіка. Расстрелянная мечта” // Коммунист.—2012.—№ 1.—С. 40—56.

⁴ **Грушевський М.** Якої ми хочемо автономії і федерації // Великий Українець. Матеріали до життя і біографії М. Грушевського.—К., 1992.—С. 119, 120; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 1. 4 березня—9 грудня 1917 р.—К., 1996.—С. 86, 101—105, 164—168, 180—182; Український національно-визвольний рух. Березень—листопад 1917 року. Док. і матеріали.—К., 2003.—С. 256.

⁵ Українська Центральна Рада. Т. 1.—С. 213, 214.

⁶ **Солдатенко В.Ф.** Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: У 4-х т.: Т. 1: Рік 1917.—Х., 2008.—С. 349—351.

⁷ Цит. за: **Христюк П.** Замітки і матеріали до історії Української революції.—Т. II.—Прага, 1921.—С. 49—50.

⁸ Українська Центральна Рада. Т. 1.—С. 400.

⁹ Див.: **Солдатенко В. Ф.** Назв. праця.—С. 428, 429.

¹⁰ Див.: **Варгатюк П.Л., Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф.** В.И. Ленин и большевистские организации Украины в Октябрьской революции.—К., 1980.—С. 301—311.

Всеукраїнського з'їзду Рад, виділили свого представника до Організаційного бюро з підготовки з'їзду, сприяли обранню делегатів на з'їзд, а з іншого боку — одночасно в Харківській міській і Донецько-Криворізькій обласній Радах робітничих і солдатських депутатів обговорювали ідею створення обласної Донецько-Криворізької радянської республіки¹¹.

Виступаючи 17 листопада 1917 р. на пленумі обласного комітету Рад Донецького і Криворізького басейнів при обговоренні українського питання, секретар обласного комітету РСДРП(б) **Ф. Сергєєв (Артем)** підтримав меншовика **Рубінштейна** та есера **Голубовського**, висловився за свободу самовизначення областей і народів, проти “анексування” їх Центральною Радою. Він пропонував “створити незалежну від київського центру самоврядну автономну Донецьку область і добиватися для неї всієї влади Рад”. На пропозицію **Артема** пленум схвалив постанову: “Розгорнути широку агітацію за залишення всього Донецько-Криворізького басейну з Харковом у складі Російської республіки з віднесенням цієї території до особливої, єдиної адміністративно-самоврядної області”¹².

Ця ідея відображена і в резолюції загальних зборів Харківської Ради, схваленій 24 листопада. Донецький і Криворізький басейни розглядалися в ній як область, що не входить до складу України. 22 листопада це положення також включили в резолюцію загальних зборів робітників і службовців Харківського вузла Південних залізниць, схвалено на доповідь **Ф. Сергєєва**¹³.

За прикладом останнього, виконуючи постанову пленуму обласного комітету Рад, діяли й інші більшовики Харкова. Виступаючи 29 листопада в думі, член більшовицької фракції **Е. Лугановський** говорив, що Харківська губернія і Донбас є територією, яка не входить до складу України, віднесення їх до України “в економічному відношенні дуже згубно, бо цим самим створюється розчленування Донецького басейну”¹⁴.

Так було покладено практичний початок кампанії за виокремлення від України Донецько-Криворізької області в окрему адміністративну одиницю. В грудні 1917 р. проблему мав вирішити III з'їзд Рад Донецько-Криворізької області при обговоренні питання про обласну організацію.

Намір організувати “обласну” республіку протиставлявся Українській Народній Республіці, що кваліфікувалася більшовиками буржуазною державою, і водночас, як формування основи для протидії експансіоністським акціям, що почастишали з середини листопада і скеровувалися козачим командуванням Всевеликого Війська Донського.

Слід сказати, що започаткований процес був загальмований із приїздом до Харкова членів Головного комітету РСДРП(б) — соціал-демократії України (обраний на згаданому крайовому з'їзді більшовиків, він мислився і розгортав роботу як загальноукраїнський орган) і групою делегатів залишеного київського з'їзду Рад (в їх числі були **Є. Бош**, **А. Іванов**, **І. Кулик**, **А. Пюнтковський**, **Н. Тарногородський** та ін.).

З ініціативи останніх сталося їх об'єднання з делегатами III з'їзду Рад Донецької і Криворізької областей та вирішено, таким чином, провести один, об'єднаний Всеукраїнський форум Рад робітничих і солдатських депутатів. Згода на спільні дії означала певний відступ, відмову прихильників обласницьких, по суті — сепаратистських тенденцій від невідкладної реалізації своїх планів¹⁵.

Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 11—12 грудня 1917 р. в Харкові, проголосив Україну Республікою Рад (на теренах УНР зі збереженням офіційної назви — Українська Народна Республіка), в чому вбачається не лише прагнення до утвердження радянської влади на всіх українських землях, неможливість існування паралельних українських республік і сутнісна згода з територіальними межами УНР, окресленими в Третньому Універсалі Центральної Ради. Водночас Всеукраїнський з'їзд Рад заявив про повалення влади Української Ради, встановлення федеративних зв'язків Радянської України з Радянською Росією, обрав Центральный Виконавчий Комітет (ЦВК) Рад, а останній виділив зі свого складу Народний Секретаріат — перший радянський уряд України. Третину обраного на з'їзді ВУЦВК Рад становили представники Рад Донецько-Криворізької області, а кілька з них, у тому числі **Ф. Сергєєв (Артем)** також увійшли до складу Народного Секретаріату.

Проте, всупереч цим рішенням, I Всеукраїнський з'їзд Рад за наполяганням делегатів від Донецько-Криворізького району обговорив питання “Про Донецько-Криворізький басейн”. У резолюції з цього питання сказано: “Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів протестує проти злочинної імперіалістичної політики керівників козацької та української буржуазних республік, які намагаються поділити між собою Донецький басейн і буде добиватися єдності Донецького басейну в межах Радянської республіки”.

Проект резолюції, очевидно, готувався до III з'їзду Рад Донецько-Криворізької області і згодом був лише відповідно відредагований: так резолюція не дуже вдало маскувала поняття “Російська республіка” словами “Радянська республіка”. Паліативне рішення, звісно, не могло слугувати довготривалою основою для принципової поведінки у швидкоплинних процесах, не могло не змінюватися і, відповідно до зрушень у міжнародному житті, в епіцентр його потрапила Брестська мирна конференція.

27 січня в Бресті-Литовському було укладено договір між УНР і Центральними державами. Того ж дня в Харкові розпочав роботу IV обласний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, який працював до 30 січня 1918 р. На з'їзді були присутні 74 делегати з правом вирішального голосу (48 більшовиків, 19 есерів, 5 меншовиків, 2 безпартійних)¹⁶.

На порядок денний були винесені питання: 1) Поточний момент; 2) Економічна політика в Донецько-Криворізькому басейні; 3) Обласна організація. Останній пункт, власне, точніше було б найменувати “організація області”. Доповідь з цього питання виголосив **С. Ва-**

сильченко. Основні її тези, за газетою “Донецкий пролетарий”, зводились до такого: “*В міру зміцнення радянської влади на місцях, федерації Російської соціалістичної республіки будуватимуться не за національного ознакою, а за особливостями національно-господарського побуту.*”

Такою самодостатньою в господарському відношенні одиницею є Донецький і Криворізький басейни.

Донецька республіка може стати зразком соціалістичного господарства для інших республік.

У силу цього Донецький і Криворізький райони повинні мати самостійні органи економічного і політичного самоврядування.

Влада, що організується в області — Рада Народних Комісарів, відповідальна перед з'їздом і перед виконавчим органом з'їзду — обласним комітетом”¹⁷.

Із співдоповіддю з обговорюваного питання виступив член ЦВК Рад України, народний секретар праці **М. Скрипник**. Він не був прихильником виділення Донецького і Криворізького басейнів зі складу України. Однак чіткістю аргументації його позиція не відзначалася. “*Ставити в основу організації влади економічний принцип — вірно; не можна однак майбутнє переносити в сучасне, — говорив народний секретар. — Мир передусім означає національне питання, право націй на самовизначення”¹⁸.*

Таким чином, не заперечуючи загалом проти економічного принципу будови федеративної пролетарської держави, **М. Скрипник** вважав передчасною його реалізацію щодо Донкривбасу. Еклектизм поглядів одного з провідних діячів більшовиків України привів його до відстоювання відповідної штучної формули: “*Виділення Донецького басейна означало б підриєв радянської влади і посилення Генерального Секретаріату. Автономія необхідна, але як частина, що входить до складу Української Федерації”¹⁹.*

У дискусії, яка вибухнула і набула досить гострого, емоційного характеру, позицію **М. Скрипника** підтримали лише есери (**Голубовський**), а серед більшовиків представник ЦВК Рад України опинився по суті в ізоляції і зазнав енергійних нападок з боку прихильників утворення Донецько-Криворізької республіки. Останні будь-яких нових аргументів не висували, однак консолідовано звинувачували **М. Скрипника** в націоналізмі.

Так, **Ф. Сергєєв**, виходячи з ідеалу всезагальної пролетарської федерації, заявляв: “*Ми не розбиваємо*

ні єдиної федеративної республіки, не зазіхаємо на національні інтереси України, ми не збираємося створювати незалежної республіки. Хіба ми збираємося проводити особливу митну політику та ін.? Ми хочемо зв'язатися з усією країною.”

“Вся влада Радам” — вся влада пролетаріату і біднішому селянству, яким нікого не потрібно пригнічувати”.

У контексті наведеного очевидним є ототожнення “усієї країни” з Росією у її колишніх межах. І вже звідти випливали звинувачення **М. Скрипника** у схильності до сепаратизму. **Артем** наголошував: “*Сепаратисти не ми, а ви (М. Скрипник, ЦВК Рад України — В. С.). Чому ви прагнете до Києва? Тому що Радянська республіка не за національною ознакою для вас міцніший горіх, ніж національна. ... Ми, як більшовики, не розходимося з тов. Скрипником. Ми розходимося з ним як з офіційним представником Українського ЦВК”²⁰.*

Ф. Сергєєв стверджував, що уже в ході перемоги соціалістичної революції національне питання втрачає своє значення. Ця позиція була підтримана і розвинута у виступах інших прибічників створення Донецько-Криворізької республіки.

Зокрема, **М. Жаків** доводив: “*Якщо політика Донецького басейну має бути чомусь підпорядкована, то це, звісно, не випадковим тимчасовим політичним завданням наших українських товаришів, а політиці промислових центрів півночі.*”

Донецький басейн важливий, перш за все, для долі всієї російської революції в цілому. Його організація, революційне будівництво (а тут ще не було революції, не було “Жовтня”) повинні стояти на першому плані. Звичайно, ми повинні допомогти своєю участю в житті всього півдня подолати вплив дрібної буржуазії, як в Україні, так і на південному сході, однак саме для цього “пролетарський кулак”, що зараз розпластаний на всі п'ять пальців, має бути зібраним, організаційній розхлябаності та багатовладдю має бути покладено кінець”²¹.

Ще різкіші формулювання застосував **С. Васильченко** в ключовому слові щодо обговорюваного питання. “**Скрипник** двома ногами стоїть на націоналізмі, — безапеляційно заявив доповідач. — **Правий Сандомирський** (меншовик, що в принципі підтримував ідею створення Донецько-Криворізької республіки — **В.С.**) — щось одне: або соціалістична революція, або ви

¹¹ Див.: **Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф.** Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917—1920 рр.) — К., 2001. — С. 42.

¹² Известия Юга (Харьков). — 1917. — 19 ноября.

¹³ Донецкий пролетарий (Харьков). — 1917. — 25, 26 ноября.

¹⁴ Там же. — 1 декабря; Известия Юга (Харьков). — 1917. — 30 ноября.

¹⁵ **Варгатюк П.Л., Солдатенко В.Ф., Шморгун П.М.** В огне трех революций. Из истории борьбы большевиков Украины за осуществление ленинской стратегии и тактики в трех российских революциях. — К., 1986. — С. 542—554.

¹⁶ Матеріали та документи про Донецько-Криворізьку республіку // Літопис революції. — 1928. — № 3. — С. 251.

¹⁷ Там само. — С. 254; Донецкий пролетарий (Харьков). — 1918. — 31 января.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Матеріали та документи про Донецько-Криворізьку республіку. — С. 255.

²⁰ Там само. — С. 256; Известия Юга (Харьков). — 1918. — 14 февр.

²¹ Там само.

загрузнете по коліна в націоналізмі. *Скрипник* говорить, що ще не зжиті національні забобони.

Однак Рада загинула під тиском сил ззовні України, і все-таки вона загинула, і повстання на її захист не сталося. Якщо III Всерос. з'їзд говорить про федерацію націон. республік, то це не виключає об'єднання за економічною (ознакою)...

Нам не потрібні ні міністерства іноземних справ, ні монетних дворів, нам потрібна радянська влада, виконавиця центральної влади Ради Народних Комісарів”²².

М. Скрипник спробував переломити ситуацію і виніс на розгляд проект резолюції, яка, на його думку, примирювала суперечності, що виникли. В документі пропонувалося: “IV обласний з'їзд Рад робітничих депутатів Донецьк. Бас. і Криворізького району постановляє: 1) Донецьк. Бас. і Криворізьк. район складають автономну область південноросійської Української республіки як частини Всеросійської федерації радянських республік”²³.

Проте подібна, по суті, паліативна позиція була рішуче відкинута більшістю тих, хто взяв участь в дебатах, і **М. Скрипник** сам зняв свій проект резолюції, додавши, що “вона (резолюція — В.С.) носила декларативний характер і не має на меті дезорганізувати фракцію”.

50 голосами було ухвалено проект резолюції, внесений **С. Васильченком**: “В міру того, як у вільній федерації радянських республік Росії з розвитком соціалістичної революції засоби виробництва будуть усуспільнюватись, головні галузі промисловості націоналізуюватись, виділення окремих республік дедалі більше буде і повинно проводитись за принципом особливостей тієї чи тієї області на господарсько-економічному рівні.

Донецький і Криворізький басейн, як область, що вже й зараз має свою певну економічну господарську фізіономію, повинен мати власні органи економічного і політичного самоврядування, єдині органи влади, які організують в басейні політичний, економічний і культурний правопорядок Радянської республіки”²⁴.

Згідно з резолюцією мав бути обраний обласний комітет Рад Донецько-Криворізької області, який, в свою чергу, повинен був організувати Раду Народних Комісарів Донецько-Криворізької республіки. До обласного комітету були обрані 5 більшовиків — **С. Васильченко**, **М. Жаков**, **М. Тевелєв**, **Й. Варейкіс**,

Андрєєв; 1 меншовик — **Рубінштейн**; 3 есери — **Киричок**, **Ровенський**, **Макар'ян**. Було також обрано кандидатами в члени обкому **Алексєєва**, **Марка**, **Попова** (всі меншовики) і **Голубовського**, **Добровольського**, **Чорного** (всі есери)²⁵.

Через день після закінчення З'їзду Рад, 14 лютого (1 лютого за старим стилем) 1918 р. обласний комітет Рад сформував Раду Народних Комісарів Донецького і Криворізького басейнів.

До складу обласного Радянського уряду ввійшли **Ф. Сергєєв (Артем)** — голова РНК і комісар у справах народного господарства та його однодумці: **С. Васильченко** — народний комісар внутрішніх справ, **М. Жаков** — комісар з народної освіти, **А. Каменський** — комісар з державного контролю, **Б. Магїдов** — народний комісар праці, **В. Межлаук** — народний комісар фінансів, **М. Рухимович** — народний комісар у військових справах, **В. Філов** — комісар у судових справах. Одночасно обласний комітет Рад зобов'язав обласний Раднарком проводити в життя декрети РНК Російської республіки, а ЦВК Рад України постановив вважати “органом, паралельним обласному комітетові”.

Щоправда, тут же було додано, що “ради Донецького басейну беруть участь в загальному будівництві державного життя з радами всього півдня Росії-України і Доно-Кубано-Терського району”²⁶.

Утворення незалежної від України Донецько-Криворізької республіки було теоретичною і практичною помилкою, породженою не лише нерозумінням шляхів національно-державного будівництва, а й амбіційністю організаторів республіки. Всупереч рішенням III Всеросійського з'їзду Рад, який поклав в основу Радянської федерації об'єднання радянських національних республік, ініціатори Донецько-Криворізької республіки, в тому числі делегати цього з'їзду **Ф. Сергєєв** і **С. Васильченко**, вважали, що Російська радянська республіка повинна бути федерацією економічно однорідних областей, а не національних радянських республік.

Видокремлення з України промислово розвинутої області погіршувало економічне і військове становище республіки, суперечило інтересам усіх раніше пригнічених націй, в тому числі українців, їх віковими прагненням до утворення української держави.

²² Там само.

²³ Там само. — С. 257.

²⁴ Там само. — С. 258, 259.

²⁵ Там само. — С. 259, 260.

²⁶ Донецкий пролетарий (Харьков). — 1918. — 16 февраля.

²⁷ **Затонський В.** Кілька зауважень до статті т. Рубача // Летопись революции. — 1926. — № 1 (16) — С. 56.

²⁸ **Ленін В.І.** В. О. Антонову-Овсієнку // Повне зібр. тв. — Т. 50. — С. 32, 33.

²⁹ Декреты Советской власти. — Т. I. — М., 1957. — С. 402, 403.

³⁰ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов. — К., 1962. — С. 112.

³¹ Там само. — С. 113.

³² Там само. — С. 64, 65.

³³ Там само. — С. 66.

³⁴ Там само.

Діячі Донецько-Криворізької радянської республіки 1918 року.
Художнє оформлення — Ю.Ю. Романика

Поділяючи ставлення “лівих комуністів” до Брестських переговорів, керівники Донецько-Криворізької республіки деякий час самозаспокоювали себе тим, що міжнародні угоди щодо України, якими б вони не були, ким би не підписувались, не поширюються на Донкривбас. Однак, австро-німецьке командування так не вважало. Орієнтуючись на “географію Винниченка”, тобто на державні кордони, визначені III і IV Універсалами Центральної Ради, австро-німецькі війська почали окупацію східних теренів України. Навіть за цих умов **Ф. Сергєєв**, **С. Васильченко**, **М. Жаков**, їхні однодумці продовжували вперто стояти на своєму. Вони ще деякий час ігнорували заклики Голови Народного Секретаріату України **М. Скрипника** (на цю посаду його призначили 4 березня 1918 р.) до об’єднання всіх військових сил південних радянських республік (Української, Донецько-Криворізької, Донської, Кримської, Одеської), координації їхніх дій щодо відсічі загарбникам.

Аналізуючи пізніше відносини між ЦВК Рад України, Народним Секретаріатом і Радою Народних Комісарів Донецько-Криворізької республіки, **В. Затонський** відзначає: “...В тому й полягала різниця між народним секретаріатом та групою т. **Артема** в Харкові, катеринославцями та нашими криводонбасцями, що останні намагалися відгородитися від “радів-

ської” України у своєму Донбасі, а ми намагалися утворити національний український радянський центр для всієї України”²⁷.

Раднарком РСФРР не визнав Донецько-Криворізьку республіку ні самостійною республікою, ні частиною Російської федерації. А в телеграмах представникам РНК в Україні **Г. Орджонікідзе** і **В. Антонову-Овсієнку В. Ленін** вимагав суворого дотримання суверенітету Радянської України, невтручання в діяльність ЦВК Рад України, тактовності в національному питанні, турботи про зміцнення співробітництва Української і Російської радянських республік.

Під час роботи III Всеросійського з’їзду Рад **Ф. Сергєєв** зустрічався з **В. Леніним** і намагався одержати його згоду на утворення Донецько-Криворізької республіки. Як свідчив **В. Затонський**, **Артем** не домігся санкції **В. Леніна** на відокремлення Донецько-Криворізької області від України. В середині січня 1918 р. **В. Ленін** збирав дані про ставлення делегатів III Всеросійського з’їзду Рад від України до ідеї термінового скликання II Всеукраїнського з’їзду Рад, щоб утворити авторитетний уряд Радянської України і покінути з сепаратизмом Донецько-Криворізької області. Тоді ж, у зв’язку з від’їздом **В. Затонського** в Україну, між ним, **В. Леніним** і **В. Антоновим-Овсієнком** обговорювалось питання про можливість призначення **Артема** на посаду представника Народного Сек-

ретаріату при РНК Радянської Росії. Напевне, таким чином прагнули відвернути його від реалізації задуму утворення Донецько-Криворізької республіки, але намір цей не здійснився²⁸.

Вождь більшовиків уважно спостерігав за військовим походом радянських військ проти Центральної Ради. Одержавши повідомлення про близьке взяття Києва, 23 січня 1918 р. він підписав радіограму “*Всім, всім, всім...*”, в якій говорилося, що в найближчі дні буде скликаний Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, про участь у якому “*заявили всі без винятку міста і губернії України: Харків і Катеринослав, Київ і Поділля, Херсонська губернія і Полтава, Чернігівська губернія і Донецький басейн, Одеса і Миколаїв, усі прибережні міста і увесь Чорноморський флот, увесь фронт і тил України. З’їзд скликається і відкривається Всеукраїнським ЦВК*”²⁹.

Проте керівники Донецько-Криворізького обкому РСДРП(б) порушили досягнуту за участю делегатів від Рад області угоду і вирішили поставити РНК і Народний Секретаріат України перед фактом. 31 січня 1918 р. **Ф. Сергєєв** повідомив про це телеграмою, адресованою члену ЦК РСДРП(б) і голові ВЦВК Рад Радянської Росії **Я. Свердлову**³⁰.

Як тільки ця телеграма була одержана і розглянута Радянським урядом і ЦК партії, **Я. Свердлов** 17 лютого 1918 р. відповів у Харків лаконічно, однак надто категорично: “Виділення вважаємо шкідливим”³¹.

Наприкінці лютого **В. Ленін** зустрічався з **В. Межлауком**, а на початку березня з **Ф. Сергєєвим** і переконував їх у помилковості виділення Донецько-Криворізької області зі складу України, у необхідності в нових умовах, які були створені наступом німецько-австрійських військ, забезпечити єдиний бойовий фронт проти зовнішнього ворога. Саме цей аргумент (замирення з Центральними державами) був вирішальним, а не потреба національної української держави в її радянському варіанті. 14 березня 1918 р. в листі до **Г. Орджонікідзе** він просив переконати в цьому також **С. Васильченка**, **М. Жакова** та інших членів РНК Донецько-Криворізької республіки, які займали непримиренні позиції щодо об’єднання в спільній Українській радянській республіці³².

На прохання членів Українського радянського уряду 15 березня 1918 р. під головуванням **В. Леніна** відбулось засідання ЦК РКП(б), яке обговорило питання про взаємовідносини між Українським радянським урядом і Донецько-Криворізькою республікою. В засіданні взяли участь члени Народного Секретаріату **В. Затонський** і **В. Шахрай** та голова РНК Донецько-Криворізької республіки **Ф. Сергєєв (Артем)**. Після обміну думками ЦК постановив: “*Донецький басейн розглядається як частина України*”³³. ЦК зобов’язав усіх партійних працівників “працювати спільно щодо створення єдиного фронту обо-

рони”, забезпечити участь Рад з усієї України, в тому числі, з Донецького басейну, в II Всеукраїнському з’їзді Рад.

“*На з’їзді, — наголошувалося в постанові, — необхідно створити один уряд для всієї України*”³⁴. Рішення ЦК РКП(б) означали, що вся попередня діяльність Донецько-Криворізького обкому РСДРП(б) щодо розчленування Української радянської республіки і створенню на частині її території обласної республіки була помилковою і шкідливою. Вони також підтвердили неприйнятність економічного підходу, нехтування національними чинниками і схвалили саме національний принцип радянського будівництва.

Постанова ЦК партії в Донецько-Криворізькій обласній партійній організації виконувалася не без внутрішньої боротьби. **Ф. Сергєєв** особисто і частина представників Рад цієї області взяли участь у II Всеукраїнському з’їзді Рад (Катеринослав, 17—19 березня 1918 р.), чим сприяли об’єднанню України, утворенню єдиного фронту проти ворога. Але **Артем** вів себе на форумі досить пасивно. Привітавши з’їзд, він, проте, не взяв участі в обговоренні питань порядку денного. Ні **Ф. Сергєєв**, ні інші його прихильники не ввійшли до оновленого складу після з’їзду Народного Секретаріату, щоб особисто взяти участь в об’єднанні України³⁵.

Аналізуючи причини утворення Донецько-Криворізької республіки і її прагнення до виділення з України, не можна не дійти висновку, що вони криються почасти в суспільній невідповідності до адміністративно-державного будівництва в умовах розпаду колишньої Російської імперії, перетворення її на федеративну демократичну республіку і похідному від цього нігілістичному ставленні частини керівництва більшовиків до українського національного руху, української державності, в тому числі, в національному складі керівних органів більшовицьких організацій регіону, яким не у всьому були близькими і важливими національні інтереси українського народу. Серед названого вище персонального складу ініціаторів утворення Донецько-Криворізької республіки, її наркомів, як неважко помітити, відсутні більшовики-українці. Частина з них до того взагалі в Україні не проживала й не працювала. Вони прибули в Харків лише восени—взимку 1917 р., після неможливості далі залишатися в межах Всевеликого Війська Донського, оголошеного **О. Каледіним** на воєнному становищі, — там здійснювався жорстокий терор проти більшовиків.

При утворенні Донецько-Криворізької республіки ініціатори порушили важливу умову, яка вимагає погоджувати такі дії з точно вираженою волею всього населення даної території. В листопаді 1917 р. **Ф. Сергєєв** та інші працівники області пропонували провести з цього приводу референдум. Але в подальшому ця

³⁵ Див.: **Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф.** Назв. праця. — С. 53, 54.

³⁶ Там само. — С. 54, 55.

³⁷ Див.: **Корнилов В.В.** Назв. раб. — С. 321—546.

³⁸ Див.: **Солдатенко В.Ф.** Георгій Пятаков: миттєвості неспокоїної долі. — К., 2004. — С. 145, 146.

³⁹ Див.: **Корнилов В. В.** Назв. раб. — С. 178—184.

пропозиція була забута, і воля населення, серед якого переважало українське селянство, була проігнорована.

Під час підготовки до IV обласного з'їзду Рад проблема виділення Донецько-Криворізької області з України на місцях не обговорювалася. Повідомлений на місця його порядок дня також не містив цього питання. Тому обрані на з'їзд делегати не одержали від місцевих Рад ніяких директив і при вирішенні питання про Донецько-Криворізьку республіку висловили власну думку, а не позицію своїх Рад. Не випадково пізніше деякі учасники форуму згадували, що утворення республіки було справою керівників харківських, катеринославських і частини донецьких більшовиків, а для більшості партійних організацій області воно було зовсім несподіваним. У той час, коли готувалося виокремлення Донецько-Криворізької області з України, і пізніше трудящі цього району активно підтримували уряд Української радянської республіки. Про це заявили I Всеукраїнська конференція Рад селянських депутатів (20—22 січня), Харківський, Катеринославський губернські з'їзди Рад селянських депутатів (21—23 і 28—30 січня), VII делегатський з'їзд Катеринославської залізниці (26 січня), Бахмутська, Дружківська, Кам'янська, Нікопольська, Олександрійська, Павлоградська, Ізюмська, Чугуївська та інші Ради (січень—лютий 1918 р.).

Саме рішення цих з'їздів і конференцій слід було розглядати як вираження волі всього населення області. Однак, незважаючи на це, на постанову II Всеукраїнського з'їзду Рад про злиття всіх радянських утворень на території України в одну Українську радянську республіку, на формальне визнання цих рішень ініціаторами створення Донецько-Криворізької республіки вони все ж залишилися на старих позиціях. "Ліві комуністи" **С. Васильченко**, **М. Жаков** і **В. Філов** стали в опозицію до рішення ЦК РКП(б) від 15 березня, наполягали на збереженні Донецько-Криворізької республіки. В статтях, опублікованих в газетах "Донецький пролетарій" та "Известия Юга" в березні і квітні 1918 р., вони різко нападали на Народний Секретаріат, всіляко прагнули його дискредитувати. Дісталось й **Ф. Сергєєву (Артему)**, якого картали за зраду інтересів Донецько-Криворізької республіки, включення її до складу Радянської України. **Ф. Сергєєв (Артем)** змушений був відмежуватися від крайностей цих діячів. Донецько-Криворізький обком РКП(б) за антипартійну статтю "Кого судити?" виключив **В. Філова** з лав партії.

Обласницькі настрої колишніх працівників Донецько-Криворізької республіки не зникли одразу й безслідно. Вони ще довго жевріли, практично до кінця Громадянської війни³⁷. Однак кожного разу вони одержували дедалі рішучу відсіч центрального керівництва Комуністичної партії, яке врешті вдалося до переміщення ключових "ревнителів" сепаратизму на роботу в регіони, віддалені від Донецького і Криворізького басейнів.

Підбиваючи підсумок, можна висловити деякі міркування.

Сепаратистські настрої частини керівників більшовицьких організацій Донецького і Криворізького басейнів виявились у логічній суперечності з потребами, нагальними проблемами національного самовизначення і національно-державного будівництва. Це усвідомлювали лідери РКП(б) і РСФРР, які намагались уникнути додаткових небажаних ускладнень у стосунках з Україною, що й без того завжди були непростими. Цим, в першу чергу, зумовлювалась негативна позиція офіційної Москви щодо спроб утворення Донецько-Криворізької республіки.

Піддавши критиці політичний курс керівників Донецько-Криворізької республіки, офіційна Москва тим самим застерігала і щодо неприйнятності нігілістично-централістичних поглядів "лівих" в КП(б)У — **Г. Пятакова**, **В. Затонського**, **Є. Бош**, **А. Бубнова**, **С. Косіора** та ін., які також виявили свою невідповідність потребам радянського національно-державного будівництва.

Гадається, не позбавленими певного сенсу можуть бути й міркування щодо домінантних у досліджувану епоху теоретико-програмових уявлень і пов'язаних із ними прагматичних прогнозів щодо засад європейського устрою (переустрою) в умовах широких і достатньо могутніх національних рухів, які робили практично невідворотним крах материкових імперій (прискорювачем саме такого фіналу залишалось затягування війни). Досить згадати всім відомі "14 пунктів В. Вільсона", з якими загалом кореспондувалися й достатньо послідовні орієнтації керівництва більшовиків (рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції і VIII з'їзду партії) про право націй на самовизначення, створення власних держав.

Характерно, що ідеї вичленення Донкривбасу зі складу України не знайшли скільки-небудь помітного відгуку в народних низах, чого не можуть підмінити поодинокі документи політичного лавірування деяких кіл³⁹. Це дозволяє з достатньо високою мірою вірогідності судити, що регіоналістські уподобання були притаманні досить вузькому прошарку не лише жителів України, а й, навіть, більшовиків. Тобто від самого початку вони були не просто науково-політично безпідставними, безперспективними, а й значною мірою авантюристичними, несли в собі негативний заряд. А тому й крах їх у зіткненні з суспільною практикою був невідворотним.

Зрештою, можна здійснити й проекцію конкретного досвіду Донецько-Криворізької радянської республіки на загальні тенденції тогочасного державного будівництва (можливо, їх можна сприймати навіть за закономірності), щоб дійти висновку: 1917—1920 рр. були епохою творення національних держав. Історичними епізодами в Україні стали регіональні Гуляйпільська вільна махновська республіка, Західно-Українська Народна республіка, Одеська республіка (не всі назви офіційні) та й ще багато яких подібних утворень. У загальний контекст революційного часу, його детермінанти, логічно й органічно вписується феномен утворення Донецько-Криворізької радянської республіки. ■